

JŪRATĖ PAJĖDIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

ORCID id: orcid.org/0000-0003-1542-2866

Mokslinių tyrimų kryptys: senosios ir dabartinės lietuvių kalbos sintaksė, semantika ir pragmatika, etnolingvistika, Lietuvos kultūros ir bažnytinių tekstų istorija.

DOI: doi.org/10.35321/all90-04

DĖL DVISKAITOS RANKRAŠTINIUOSE JURGIO AMBROZIEJAUS PABRĖŽOS PAMOKSLUOSE

On the Dual Number in the Manuscript
Collection of Sermons by Jurgis Ambroziejus
Pabrėža

ANOTACIJA

Viename Jurgio Ambroziejaus Pabrėžos pamoksle (1824) esanti bibliografinė pastaba apie iš Karolio Fabiani knygos *Missya apostolska CZĘŚĆ II* (1783) pasitelktą mokymą atidengė ne tik Kiprijono Lukausko rankraščio (1797) pirmoje dalyje (312 p.) surašytų 30-ies pamokslų kilmės paslaptį (žr. Pajėdienė 2022), bet ir suteikė trijų to paties teksto pateikčių gretinimo galimybę. Du nurodytos Fabiani knygos pamokslai apie 8-ąjį Dievo Prisakymą turi ir lietuvišką Lukausko, ir žemaitišką Pabrėžos vertimą. Skirtingomis kalbomis surašyto teksto versijų gretinimas leidžia pamatyti ir gana subtilius kalbinius skirtumus. Pabrėžos žemaitiškai surašytų Fabiani pamokslų teksto gramatinis savitumas susijęs su dviskaitos vartojimu. Straipsnyje aptariama lenkiško Fabiani teksto sugretinime su lietuvišku (Lukausko) ir žemaitišku (Pabrėžos) vertimu išryškėję skirtingi dviskaitos vartojimo modeliai. Nuoseklus dviskaitos vartojimas būdingas ne vien K. Fabiani tekstų vertimui teikiančiam, bet ir kitiems J. A. Pabrėžos rankraštinio rinkinio *PAMOKSLAY Wayringosy Materyjosy* pamoksams.

ESMINIAI ŽODŽIAI: Karol Fabiani (1716 – po 1791 04 09), Kiprijonas Lukauskas (1757–1815), Jurgis Ambroziejus Pabrėža (1771–1849), pamokslas kaip pamokymas, žemaičiai, dviskaita.

ANNOTATION

A bibliographic note about the teaching from Karol Fabiani's book *Missya apostolska CZĘŚĆ II* (1783) found in one of the sermons of Jurgis Ambroziejus Pabrėža (1824) not only revealed the mystery of the origin of the 30 sermons written in the first part (p. 312) of Kiprijonas Lukauskas' manuscript (1797) (see Pajėdienė 2022) but also provided the opportunity of comparing three versions of the same text. Two sermons on the Eighth Commandment from the above book by Fabiani appear in both the Lithuanian version by Lukauskas and the Samogitian version by Pabrėža. Comparing versions of the text written in different languages allows us to see quite subtle linguistic peculiarities. The grammatical distinctiveness in Pabrėža's Samogitian version of Fabiani's sermons is related to the usage of the dual number. The article discusses the different models of using the dual number, which became apparent in comparing Fabiani's Polish text, the Lithuanian (Lukauskas), and Samogitian (Pabrėža) translations.

The consistent use of the dual form is not only found in the translation of Fabiani's texts by Pabrėža but also in other sermons from Pabrėža's manuscript collection *PAMOKSLAY Wayringosy Materyjosy*.

KEYWORDS: Karol Fabiani (1716 – after 09 04 1791), Kiprijonas Lukauskas (1757–1815), Jurgis Ambroziejus Pabrėža (1771–1849), sermon as teaching, Samogitians, the dual.

IVADAS

Jurgio Ambroziejaus Pabrėžos rinkinyje *PAMOKSLAY Wayringosy Materyjosy* (toliau – PWM, rankraščio perrašą ir faksimilę žr. Šepetytė, par., 2020) 1824 m. surašyto pamokslo *Apey griekus lyižowy* bibliografinė pastaba apie iš Karolio Fabiani knygos *Missya apostolska CZĘŚĆ II* (toliau – FMA2, 1783) pasitelktą mokymą¹ parodė ne vien nurodyto PWM pamokslo, bet ir 1797 m. Kiprijono Lukausko rankraščio *Pamokslas Isz Prisakimu Diewa Ape Pawinascias Giwenima Krikscioniszka [...]*² pirmoje dalyje (p. I–II; 1–310) surašytą 30-ies pamokslų kilmę (žr. Pajėdienė 2022). Du Fabiani pamokslai apie 8-ąjį Dievo Prisakymą – *NAUKA XXVIII. z Przykazania Boskiego Osmego. Nie będziefz mowil fałszywego świadectwa przeciwko bliźniemu swemu* (FMA2 457–469) ir *NAUKA XXIX. o Obmowach i innych ięzycznych grzechach, do tego Przykazania Boskiego, Osmego*

¹ Plg.: *Wypisano prawie co do słowa z Missyi Apostolskiej Części 2 [...] Xiędza Fabianiego* PWM 228.

² Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomo F1–D654 rankraščio 409 puslapių rinkinio perrašą žr. Karaciejus, par., 1996, toliau – LP.

należących (FMA2 470–489) – turi ne tik lietuvišką³ Lukausko (LP 281–301), bet ir žemaitišką Pabrėžos (PWM 203–228) vertimą. Sugretinus trimis kalbomis surašytas Fabiani teksto pateiktis matyti ir gana subtilūs kalbiniai skirtumai. Pabrėžos vertime esama savito dviskaitos formų ir konstrukcijų vartojimo. Straipsnio tikslas – pasitelkiant ekvivalentiško turinio teksto pateikčių trimis kalbomis – lenkų, lietuvių ir žemaičių – sugretinimą aptarti Pabrėžos pasirinktą dviskaitos raišką. Pabrėžos surašyta, lenkiško originalo modelio neatitinkanti, įvardžių dviskaita fiksuoja kitokį dviejų aptariamų subjektų ar objektų gramatinį žymėjimą. Straipsnyje apžvelgiami ir kituose PWM pamoksluose vartojami dviskaitos modeliai (t. y. asmeninių ir parodomųjų įvardžių linksniavimas, nusidriekiantis ir į daiktavardinius junginius bei veiksmažodį) ir tokio vartojimo paskatos.

Dabartinei lietuvių kalbai būdingą dviskaitos formų vartoseną įprasta laikyti nykstančia (plg. Zinkevičius 1980: 180–181; 2009; Rosinas 1994), tuo pačiu pabrėžiant kai kuriose tarmėse (ypač šiaurės žemaičių⁴) išlikusį dviskaitos gyvybingumą (plg. Zinkevičius 1980: 181–182; Pabrėža 2017: 98–99). Nagrinėjant lietuvių kalbos daiktavardžių ir įvardžių dviskaitos raidą senieji žemaitiški XIX a. raštai – tai Simono Daukanto ir Simono Stanevičiaus kūriniai – buvo pasitelkiami kaip žemaičiams būdingo nuoseklaus dviskaitos vartojimo įrodymas (plg. Zinkevičius 1980: 182; Rosinas 1994: 113, 119). Pabrėžos rankraščiuose dėsningai vartojamos dviskaitos konstrukcijos⁵, net ir publikavus PWM pamokslų rinkinį, iki šiol dar nėra išsamiau aptartos (išskyrus Ritos Šepetytės pateiktą PWM reprezentatyvių – atrinktų linksniuojamų (vardažodžiai ir dalyviai) ir asmenuojamų (veiksmažodžiai) žodžių – dviskaitos formų sąrašą, žr. Šepetytė 2020: 50–51; 53).

³ Apie Lukausko rankraščio kalbos ypatybes žr. Zinkevičius 2001.

⁴ Dėl dvejojo žemaičių kalbinės sistemos apibūdinimo žr. Juozo Pabrėžos (2017: 47) teikiamą terminų *žemaičių kalba* ir *žemaičių tarmė* sampratų skirties ir neutralaus termino *žemaičių kalba* vartojimo „kalbant ar rašant apie vieną kalbinę sistemą“ aiškinimą. Apie pamokslininko Pabrėžos rankraščiuose užfiksuotos kalbinės sistemos (su laikui bėgant vis tobulinta rašyba – plg. Subačius 1996) įvardijimą „žemaičių bendrinės kalbos modeliu ar projektu“, turinčiu visus reikalingus žemaitiškus parametrus: „grįstas žemaičių tarme, skirtas tik Žemaitijai, kurtas Žemaitijoje ir žemaičio“ žr. Subačius 1998: 22.

⁵ Dviskaita vartojama ir knygelės apie geografiją vertimą teikiančiame Pabrėžos rankraštyje (žr. Šepetytė 2019: 47).

1. FABIANI TEKSTO PATEIKTYS LUKAUSKO IR PABRĖŽOS RANKRAŠČIUOSE: SKIRTINGA DVISKAITOS RAIŠKA

Gretinant du FMA2 knygos pamokslų – *Nauka XXVIII. z Przykazania Boskiego Osmego. Nie będziefz mowił fałszywego świadectwa przeciwko bliźniemu swemu* (FMA2 457–469) ir *Nauka XXIX. o Obmowach i innych ięzycznych grzechach, do tego Przykazania Boskiego, Osmego należących* (FMA2 470–489) – tekstą su jo lietuviška ir žemaitiška pateiktimis Lukausko (LP 281–301) ir Pabrėžos (PWM 203–228) rankraščiuose, išryškėja dviskaitos vartojimo skirtumai. Abiem vertimams būdingas dviskaitos nuorodų tapatumas matomas tik verčiant Fabiani teksto dviskaitos įvardžius – vienažodį *oba* ir samplaikinį *obydwa* (jų vartojimą lemia aprašomoji leksinė reikšmė, sutelkianti dėmesį į abiejų narių aptariamo požymio bendrumo pirmąjį paminėjimą⁶). Abiejų rankraščių autoriai – ir Lukauskas⁷, ir Pabrėža – nurodytiems dviskaitos įvardžiams parenka tą patį atitikmenį. Tai samplaikinis įvardis *abudu*⁸, nuo kurio dviskaita gali driektis ir į atributinę konstrukciją (1b) ar į veiksmąžodinį junginį (2a, 2b), plg.:

(1) *Jeśliby stanął swiatek kłamiły przeciw człowiekowi, winuiąc go o przestępstwo, stanął oba, którzy maią sprawę przed Panem [...] FMA2 458*

(1a) *Jey stotu swietkas melagis priesz Żmogu, kaltindamas ij ape parzingima tiesos, stoia **abudu**, kurie turia reykala po akimis Pona [...] LP 282*

(1b) *Jey stoses swiedkós malagings prisz żmogó apskuzdams ji apey koki nóusydieiyma. Stos **abódó**, **kóriódóus** sprowa ira, prisz Wieszpati [...] PWM 204*

⁶ Pasak Alberto Rosino, „kai tos pačios deskripcijos (žodžių junginiai) išeina iš fokuso ir tolimesniame tekste, kaip žinomoji informacija, minimos ne pirmą kartą, t. y. turi požymį –Pp, jų dviskaitos formos paprastai keičiamos daugiskaitos formomis“ (Rosinas 1994: 114). Tyrėjo teigimu, ši teiginį patvirtina visi XVI–XVIII amžiaus tekstai (ten pat: 114–115), o nuosekliu arba dėsningu laikytinas „ne tik dviskaitos vartojimas tais atvejais, kai ja žymimas žodis turi požymį +Pp, bet ir tais atvejais, kai ja žymimas žodis turi požymį –Pp“ (ten pat: 113).

⁷ Apie Lukausko rankraštyje vartojamą dviskaitą, kuri jam „buvo žinoma iš gimtosios žemaičių tarmės“, žr. Zinkevičius (2001: 62–68; 72).

⁸ Vienažodės įvardžių dviskaitos formos *abu*, *abi* laikomos iš baltų prokalbės paveldėtomis, o samplaikinės (suauginės) *abudu*, *abidvi* vėlesnėmis už vienažodes (plg. Rosinas 2001: 103). Rosino nuomone, įvardis *abu*, *abi* ar *abudu*, *abidvi* vartojamas vietoj skaitvardžio *du*, *dvi* norint „pabrėžti, kad poaibio, kurį sudaro du objektai ar asmenys, visi elementai turi sakinyje minimą požymį“, bet tik „tais atvejais, kai du objektai ar asmenys jau turi požymį –Pp (nepirmasis paminėjimas) arba yra žinomi iš „bendrojo žinių fondo“ presupozicijos“ (žr. Rosinas 1994: 111). Dėl *abu*, *abi* priskyrimo ne skaitvardžių, o įvardžių klasei žr. ten pat: 109. Kiti kalbos istorijos tyrinėtojai *abu*, *abudu* vadina skaitvardžiais (apie su skaitvardžiais *du*, *dvi*, *abu*, *abi*, *abudu*, *abidvi* vartojamas dviskaitos formas (lytis) žr. Palionis 1967: 143; Zinkevičius 1980: 179).

- (2) *według prawa obydwa karani bydż powinni* FMA2 475
(2a) *yr pagał prowos abudu karotu buty turia* LP 292
(2b) *yr pagał prowos abódó pawinó buty karotó* PWM 218

Pabrėžos tekste matyti lenkiškam originalo pavyzdžiui nepavaldus dviskaitos vartojimas ir tais atvejais, kai dviejų subjektų (objektų) nuoroda lenkiškame Fabiani tekste nėra aktualizuojama. Pavyzdžiui, pasakojant Ananijo ir Sapfynos istoriją (Apd 5) tik Pabrėžos tekste šios poros įvardijimui parenkamos ir reliatyvinio įvardžio *kuris*, ir netiesioginio rodymo įvardžio *anas*⁹ dviskaitos formos: *ktorzy* FMA2 464 – *kurie* LP 286 – *kóriódó [...]* *anódó [...]* *abódó* PWM 208–209. Plg. šias įvardžių parinktis teikiančių pastraipų skirtinguose raštuose sugretinimą:

- (3) *Mamy tego przykład [...] Mamy drugi w Dzieiach Apostolſkich na Ananiaſzu, i Safirze, ktorzy za przedaną rolę, gdy piędźdze do Piotra S. przynieśli, á Piotr S. spytał: tyleście tylko wzięli piędźdze za tę rolę wafzq? odpowiedzieli: tyle; á był fałsz, zaraz na tymże mieyscu, za to kłamstwo nagłą śmiercią pokarani. To kłamstwo w swoich okolicznościach zdaie się bydż lekkie, bo nikomu ſzkodliwie nie było. Nie było też obowiązku, żeby piędźdze za ſwoy właſny maiątek wzięte, do poſpolitego ſkarbu oddawali. Uważaycie iak ſurowo ukarane.* FMA2 464
(3a) *Turem to przykład [...] Turem untra Historiosy Apasztaliszkosy unt Ananiosiaus yr Safiros, kurie uz parduota dirwa, kada pinigys pas Petra S. atanesie, o Petras S. pasiklause, tiekias tiktay jemiet pinigu uz tą dirwa jusu, atsakie tiekias, o buwa netiesa, tuiiaus unt tos pacios wietos uz tą melawima nogłu smerciu pakaroty palika. Tas melawimas sawa apłynkibiesy regies buty lyngwas, nes niekam izieyzdas ne buwa. Ne buwa riszte, idunt pinigys už sawa tikra turta imtus ing wisotima skarba atadawe. Uwozokiet kayp smarkiey pakarotas.* LP 285–286
(3b) *Tórem tos tyisos paweyksła [...] Tórem óntra Paweyksła, eyszkys karonys Dyíwa yszsypyldziósys ónt anos Poras žanotas Ananiosziaus yr Safiras, apraszita Kningosy Darbu Apasztolu: kóriódó óž pardóuta grunta sawa, kad pyningu atneszy pri Szwęta Petra Apasztola. O Szwęts Petrós óžsyklausy ju, ar tyik tegawot óž tóu grunta jusó: atsaky anódó tyik: o bówa netyisa: óž tóu pamalawyma, nogló smerció abódó nóu Dyíwa pakarotó palyka tóulidy. (: Actor. Cap. 5. :) Noris ta małagiste ju rodos but bówósi lęgwa, nes niekam neyszkadliwa: yr nebówa tay kanyczney prisa-kita, kad łosna sawa majqtká pardawos, but kanyczney reyki atadóuty ónt ógółna skarba Bażniczys Szwętos. O wynok Dyíwas teyp sragey pakaroíy anódó yr óž toky małagisty. Mierkawokyt tada, kaypo sragi ira karone pri Dyíwa yr óž mažas yr óž lęgwas małagistes.* PWM 208–209

⁹ Apie reliatyvinius ir netiesioginio rodymo įvardžius žr. Rosinas 1996: 140, 94.

Versdamas dviskaitos raiškos požūriu neutralią Fabiani nuorodą *pierwųzy z nich* Pabrėža aktualizuoja ką tik paminėtų subjektų nuorodos skaičių (o tuo pačiu ir žymėtumą) – tam parinkdamas netiesioginio rodymo įvardžio dviskaitą samplaikoje *pyrmasis ysz anóudóus* ‘pirmasis iš jųdviejų’, plg.:

(4) *Tego ųą zdania Święci Kościoła Bożego Doktorowie. Auguųtyn, i Bernard. Pierwųzy z nich* mowi. *Non accomodes aures ad Verba detractoris ne accipias mortem in Anima. Nie pozwalay ufzu twoich na ųłowa ubliųaięce, by nie weųła ųmierć do duųzy twoiey.* FMA2 475

(4a) *To ira numanima Szwętiey Baznicias Diewa Daktaray Augustinas yr Bernardas. Pirmas isz ju* kalba: *Non accomodes aures ad Verba detractoris ne accipias mortem in Anima. Ne daleysk ausiu tawa unt ųodziu apkałbietoia, idunt ne ieytu smercias ing duųzy tawa.* LP 292

(4b) *Teyp twyrtyyn Tieway Szwętyijy: Szwęts Augóųtyns, yr Szwęts Bernards. – Pyrmasis ysz anóudóus* saka. *Non accomodes aures ad verba detractoris, ne accipias mortem in Anima. Nepazwalik ausiu tawa ónt ųodziu apszłowynęty: kad neieytu smertis i duųzy tawa.* PWM 218

Fabiani teksto netiesioginio rodymo įvardžiu ir skaitvardžiu *du* nusakomą reliatyvinę konstrukciją (owych *dwoch* *ųtarcow, ktorzy*) atitinkamai verčia ir Lukauskas (*anus du senius, kurie*); Pabrėžos vertime ji papildomai žymima per visą atributinį junginį nusidriekiančia dviskaita (*anóudó Senió dó, kórióudó* ‘anuodu seniu du, kuriuodu’), plg.:

(5) *I owych dwóch ųtarcow, ktorzy, na niewinnę Suzannę fałzywie ųwiadczyli, lud zgromadziwųzy ųię zabił [...] FMA2 459*

(5a) *Ir anus du senius, kurie unt nekałtos Zuzonas neteysiey ųwieczyie ųmones susirinkusi užmusie [...] LP 282*

(5b) *Anóudó Senió dó, kórióudó neteysingay ųwieczyiy ónt niekó nekałtos Suzannas, ųmonis sósyrynkóųyijy akmenymis óžmuszy [...] PWM 204*

Didelį dviskaitos formų parinkimo poreikį (t. y. žemaitiškam kalbėjimui būdingą dviskaitos nuorodos aktualizavimą) rodo lenkiško originalo sakinio modelį dviskaitos įvardžiais papildantis Pabrėžos vertimas. Pavyzdžiui, Fabiani sakinio lyginamoji konstrukcija su rodomaisiais įvardžiais *ten [...] iako i ten [...]*, kurią renkasi ir Lukauskas (*tas [...], kaypo yr tas*), Pabrėžos vertime perteikiama samplaikiniu dviskaitos įvardžiu *abódó*, prieš tai dviskaitą aktualizavus ir pirmuoju jos paminėjimu pradiniam teiginyje [*p*]*akalbóusis, yr kórs kłausós pakalbęty, welni tór abódó* ‘apkalbėtojas, ir kuris klausosi apkalbėtojo, velnią turi abudu’, plg.:

(6) *Obwomca, i obmowy ųłuchaięcy maię diabła, z tę tylko roųnoscię, ųe ten, ktory obmawia, ma go na ięzyku, a ten ktory obmawiaięcego ųłucha, ma go w ufzach, to iest: tak ten duųzy ųwoiey ųzkodzi iako i ten.* FMA2 476

- (6a) *Apkalbietoias yr apkalbieima klausus, turia welni, su tuo tiktay skirumu yr neligibiu, jog tas, kursay apkalba turia ij unt liezuwia, o tas kursay apkalbuncia klausa, turia ij ausiesy, tay ira: teyp tas dusiey sawa izieydzia, kay-po yr tas.* LP 292
- (6b) *Pakalbóusis, yr kórs klausós pakalbąty, welni tór **abódó**: só tó tyktay ipatingómó, iogey tas, kórs pakalb, tór welni ónt lyžówió: o tas, kórs klausos pakalbąty, tór welni ausysó: tay ira: iog **abódó** duszey sawa yszkadyi.* PWM 218

Pabrėžos surašytoje Fabiani teksto pateiktyje matoma kitokia – nuoseklaus dviskaitos konstrukcijų vartojimo, neatitinkančio ekvivalentiškų pateikčių FMA2 ir LP tekstuose, tendencija gali būti siejama su žemaitišku mąstymu ir išstobulintais vertimo įgūdžiais¹⁰. Žemaitiškam kalbėjimui būdingo nuoseklaus dviskaitos vartojimo esama ir kituose PWM rinkinio pamoksluose.

2. DVISKAITOS FORMŲ ĮVAIROVĖ IR VARTOJIMO NUOSEKLUMAS KITUOSE PABRĖŽOS PAMOKSLUOSE

PWM aptinkama dviskaitos formų įvairovė ir dažnumas sietini su Pabrėžai būdingu liaudiškuoju kalbėjimu¹¹, pamokslams pasirinktų temų ir iliustracijų įvairumu ir gana savitu argumentavimo pobūdžiu, paneigiančiu tradicinį suvokimą apie įprastine laikomą pamokslų turinio ir argumentavimo specifiką¹². Pamokslų klausytojus pažindindamas su katalikiškuoju tikėjimu ir mokymu (vertybėmis) Pabrėža savo teiginius grindė nuosekliai išskaičiuojamais

¹⁰ PWM pamokslų turinys, struktūra ir kalba rodo, kad tekstų autoriui rūpėjo klausytojams kuo aiškiau ir suprantamiau perteikti verčiamus tekstus, jais pagrindžiant pamokslo įžangoje išsikeltus argumentus.

¹¹ Apie liaudžiai skirtus Pabrėžos tekstus ir susitelkimą į gimtąją šnekamąją kalbą žr. Subačius 1996: 44. Kiek anksčiau Jonas Palionis (1979: 162) Pabrėžą yra minėjęs tarp tų, „kurie ilgesnį laiką buvo nutolę nuo liaudies“, tokį teiginį bandydamas pagrįsti bažnytiniu stiliumi ir skolinių (ypač polonizmų) gausa.

¹² Dviskaitos nykimą yra įprasta sieti su retu pagrįstumu ją vartoti ir rašytos šaltiniuose (plg. Palionio (1967: 142–143) teikiamą veiksmažodžio dviskaitos lyčių retumo sąsają su „ano meto raštų turinio specifika: tiek įvairiuose religinių dogmų bei pamokslų rinkiniuose, tiek kanceliarinio pobūdžio dokumentuose (įsakymuose, priesaikose) paprastai kalbama ne apie dviejų, bet apie daugelio asmenų veiksmus; taip pat kreipiamasi dažniausiai į daugelį žmonių“), ir gyvojoje kalboje (plg. Zigmo Zinkevičiaus (1980: 180) pastabą: „[J]uk nedažnai žmogui reikia kalbėti specialiai apie du gyvus padarus, du daiktus arba du reiškinius. Paprastai kalbama apie vieną arba apie kelis resp. daug (tris, keturis ...), taigi daugiausia tenka vartoti vienaskaitos ir daugiskaitos formas.“).

argumentais. Gana dažnai tam pasitelkiami ne vien keleriopi, bet tik poriniai argumentai ar alternatyvus pasirinkimo iš dviejų galimybių išvardijimai (aptinkami ir teikiant Biblijos eilutes), skatino dviskaitos konstrukcijų parinktis, plg.:

- (7) *Cze tada yszpól žynoty kožnam dó dayktó. Wyina: kayp garbinty Dyīwa pri-gólētey: Ōntra ko tór sergietyis, kad nesógrieszitu prisz tóu Prisakima. – Apey tóudó dayktó sakises Dwejosy Daliesy to Prisakima.* PWM 12
- (8) *Kl. Kóu tad Neczistata dara Zmogóu? – Ats. Dó strósznió dayktó óžtrauk [...]: wyina: [...]. – Ōntra, [...]* PWM 146
- (9) *kas artyma apkaľb ysz pyktóma, dó griekó wynkartó papyľda, wyina abkalbiejyma, o óntra atmoniyyma* PWM 239
- (10) *Dyīwas [...] prisaka dó dayktó: wyina: kad [...] – Ōntra: kad [...]* PWM 13
- (11) *kožnós grieks dó dayktó po sawys trauk: kaltiby, yr karony* PWM 729
- (12) *Tóu karony pabėgama dóm spasabóm* PWM 729
- (13) *4ta yr tay yszrozity, bene bówa tas daykts dóm prisakimóm prisakits óžlaykity [...]* PWM 438
- (14) *(: Math. 6. 24. :) Niewyns negaľ dóm ponóm tarnauty: negalyt Dyīwóu tarnauty yr tórtóu.* PWM 324
- (15) *Bet nežynau, ar wysy óžsystanawyjyt apey tyidwy dwy tyisy* PWM 745
- (16) *Apey tóudó wyinódó griekó czion tesakisio.* PWM 87
- (17) *troksztó [...] idant nerustintumeties, iog trumpay yr maž teyszgyrsyt apey tóudó teyp strosznio griekó: nes ľabay trumpa betórem ľayka.* PWM 379

Natūralų dviskaitos vartojimą skatino Pabrėžos pomėgis remtis autoritetais (plg. 18 pavyzdyje pirmojo ir pakartojamo nurodytų autoritetų dvinario bendrumo paminėjimui parinktus dviskaitos junginius *kórioudó Apasztoló, tóudó Apasztoló*) arba perpasakojant biblines ar šventųjų istorijas bei aptariant kasdienio elgesio modelius teikti tinkamo ir netinkamo (perspėjančius) elgesio pavyzdžius. Tokios iliustracijos apima ir perpasakojamose istorijose veikiančių dviejų subjektų (objektų) paminėjimus, pvz.:

- (18) *[...] Bażnicze Szwęta tamy daykty sęk mysly Apasztóu Szwętu Petra yr Powyla: kórioudó tay Apasztoló pagalaus yr tyms, kóryi moteristie ira, zaliēcyi tusy ľaykusy óžsyťorieyma nóu Moteristys: byli tyktay tay daritu só prizwalyiymó wyns óntra: o tay dieľto tóudó Apasztoló teyp zaliēcyi, idant Wierniyi geresney pylniawotu Maľdos tusy ľaykusy.* PWM 314
- (19) *Wirs i nómus pagrįždams, yr matidams dó nabasztykó, pagrobyis peyli nóu-dór žemyn yr prietelka.* PWM 118
- (20) *Abódo tóudó razbaynikó sógrieszyi: ale tarp grieka anóudóus tas bówa ky-tonyszkóms* PWM 132

PWM esama ir pamokslo kalbėjimo stiliui mažai tikėtinų dviskaitos formų. Pabrėžai pasitelkiant (gyvai atpasakojant) dialogus tiesioginės kalbos intarpai

apima ir asmeninių įvardžių dviskaitos¹³ parinktis, plg. kuopinį 1 ir 2 asmens įvardijimą įvardžiu *wedó* ‘mudu’ ar kuopinio 2 asmens adresato nuorodą įvardžiu *jodó* ‘judu’ (žr. 21 ir 22 pavyzdžius). Kuopinis adresato įvardijimas gali būti perteiktas ir be asmeninio įvardžio nuorodos – pasitelkiant vien tik asmenuojamųjų ar neasmenuojamųjų veiksmažodžių dviskaitos formas (žr. 23 pavyzdyje teikiamą perspėjimą nesilaikant Santuokos Sakramento nurodymų sulaukti dviejų pasiutusių šunų rietenoms prilygstančio ne tik vedybinio, bet ir pomirtinio gyvenimo – jame kuopinio adresato bendrumą rodo tariamosios nuosakos *nóumyrsytau* ‘numirsitava’, *ryisytaus* ‘riesitavos’ ir pusdalyvio *budamó* ‘būdamu’ dviskaitos formas), plg.:

(21) *Ale wedó besyweļjau óbagays eyty, saka Sunus, byli tó ónt ómzió butómi yszganits, one prapóltómi.* PWM 291–292

(22) *saka, tiliekytau jodó padukieló sunu!* PWM 292

(23) *Tada tó netóriedams tos łoskas Dyiwa, pradiesi Prietelkas sawa nekęsty, anóu krimsty, só anó bartyis ryityis, o pagalaus yr musztyis: o tokiosy neapkętosy budamó iey nóumyrsytau, abódó ryisytaus łosnay szónis pasiótosió pekłas pragarusy par nepabęgtus ómžius.* PWM 314

Nuoseklaus dviskaitos vartojimo Pabrėžos pamoksluose įrodymą teikia ne vien jau kiek anksčiau aptartas lenkiško Fabiani pamokslų teksto vertimas, bet ir iš kitų šaltinių perrašytos istorijos. Kai kurios iš jų gali būti apibūdinamos kaip kupinos morfologiškai įvairių dviskaitos formų vartojimo¹⁴, plg.:

(24) *Szwęs Antoninus Arcy Wiskups Florencyiys priwed stroszni prisyropyiyma wyina. – Wyns ysz tokiu bagoczui, apery kórius cze sakom, jau pri smerty prisyartyna. Tóu, sopólusy smertelnusy esąti, wyns Kónygs ógyna, kad neteysey sólóptus tórtus atgróuzintu tymś náu kóriu yszłópa: parstoiy óns miecziotyis, yr łosnay i akmeni parsymayny, nieka nebweyziedams ne ónt praszimu, neba ónt grażoymu. Tórieiy óns dó Sunó, prisyartyna yr tóudó, kórióudó tóu pati tiwóu sawa parswadowoiy, kóu yr Kónygs: ale óns atsaka sunóms sawa:*

¹³ Tipologiniuose aprašuose (plg. Bhat 2004: 111) lietuvių kalbos su skaitvardžiu *du* sudaromos sugramatintos apozityvinės konstrukcijos, kuriose atsispindi ir veikiančiojo subjekto lytis arba gramatinė giminė (plg.: *mudu-mudvi*, *judu-judvi*, *jiedu-jiedvi*), apibūdinamos kaip nereguliarios raiškos – pirmojo ir antrojo asmeninių įvardžių atveju šis skirtumas išreikštas tik dviskaitoje (plg.: *aš* ir *mudu*, *mudvi*; *tu* ir *judu*, *judvi*). Lygiavertį kalbančiojo asmens lyties (giminės) žymėjimą turi ir žemaitiškos asmeninių įvardžių formos. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad žemaitišką pirmojo asmens kuopinę dviskaitą įvardijama žodžiais *vedo*, *vedę* ‘mudu, mudvi’ (žemaitiškų asmeninių įvardžių linksniavimo paradigmą žr. Pabrėža 2017: 98). PWM pavartotos tik vyriškosios giminės asmeninių dviskaitos įvardžių formos, plg.: *wedó* 291; *jodó* 291, *jódó* 291; vyriškos giminės forma *jódóus* pasirenkama ir apibendrinimo atveju – teikiant abiejų lyčių nuorodą, plg.: *Daleys Dyiwas óz tawa atkakliby pri jýmyma Šluba ózgintó laykó, daleys nepawadzio ónt jódóus giwenyma* 313.

¹⁴ Plg. Rosino (1994: 113) pateiktą dviskaitos kupiną Daukanto užrašytos pasakos ištrauką.

*negaló Sunaytey móna, negaló atgróuzinty: nes iey atgróuzynys yszgiczio, reyktu món óbagays eyty: o iey nóumyrczió, tadgi jums reyktu óbagauty. – Ale **wedó besywelyjau** óbagays eyty, saka Sunus, byli tó ónt ómzió butómi yszganits, one prapóltómi. – Sópikys óž tus žodzius necziesliws Tiewós, yr srages ónt ju akis atkreypyis, saka, **tiliekytau jodó padukieló sunu!** argi **nežynotau**, koke ira mīlaszyrdiste Dyiwa? nes noris grieszniks esmó, wyinok tórió nadieiy Mīlaszyrdistiey Dyiwa: o **jódó** kad óbagays **palyksytau**, kór **pasydiesytau?** yr tay ysztarys, necziesliwa duszy sawa yszleyda i wiecznasti. – Nemieróutay pargådyna **anódó sunó** tyi žodey myrsztąty tiewa. Wyinok tarp sawys uwožney **abódó óžsystanawyjósió**, **wyns** ysz pripółączios sau dalyis nóu Tiewa pėlna nesłószney sóplieszta pastanawiyi pagróuzinty apkridwityisym: o óntrós, eydams pedomis tiewa, nieka negróuzyna. Bet kas stojos? Bezbažnasis anas sunós nepoyłga łayka teypat nóumyry: o niekó nekaltasis sunós istoiy i Zokana Szwęta Prączyzskaus. Tas Zokaniks kad wyina nakti pylniawoiy małdos, Dyiwas jem parody pekła, yr tyn tarp litu só dumays sómyszósiau, tarp ópiu ógnyszku, yr lyipsnyniu pundólu, yszwida tiewa yr broli sawa necziesliway i prakeyktusius imayszitus. Gólieiy **tódó necziesliwó** łosnay **dó szónió pasiótósió priryszto**: tad sau drasky płaukus nóu gálwos, tad weyda sawa drasky: yr **wyns óntra** łojiy, keyky: diel tawys, saky tiewós, diel tawys tas mukas kėtó: – yr asz diel tawys, atszawa sunós, tiewy prakeyktasis! – geriaus but bówy, saky tiewós, ka wyito tawys giwaty buczio pagimdys: o sunós atszawa prisz tariams: geriaus but bówy, kad meszka but móni pagimdiósi. – tolaus Tiewós: tó bezbažnas wayky, cze móni muczyji: o Sunós atsaky: yr tó móni kepyni tiewy akrutniausis. – Yr tays barneys **wyns óntra** waxawoiy, łosnay but ysz to koky patieka **aptórczió** tarp stroszniausiu muku. (: *Segneri Sermone 13. Nro. 8. Quadrag. vern.*) PWM 291–292*

IŠVADOS

Fabiani knygos *Missya apostolska CZĘŚĆ II* (1783) pamokslo apie 8-ąją Dievo Prisakymą pateikčių Lukausko (1797) ir Pabrėžos (1824) surašytuose vertimuose gretinimas parodė su dviskaitos vartojimu sietiną žemaitiškojo teksto gramatinį savitumą. Lukausko vertime kartojamas lenkiškojo originalo teikiamas dviskaitos raiškos modelis, sietinas tik su pirmajam paminėjimui būdingu dviskaitos įvardžių vartojimu. Pabrėžos tekstuose dviskaita pasirenkama dažniau ir vartojama gana nuosekliai – jos parinktys sietinos ne vien su pirmuoju paminėjimu, bet ir su dviskaitos konstrukcijų pakartojimais, aptinkamais per visą tam tikros istorijos pasakojimą. Dviskaitos vartojimas būdingas ne vien Fabiani pamokslo vertimą teikiančiam, bet ir kitiems Pabrėžos rankraštinio rinkinio

PAMOKSLAY Wayringosy Materyjosy pamokslams. Kai kurios šių pamokslų teksto atkarpos gali būti vadintinos dviskaita pasakojamomis istorijomis (plg. pateiktą PWM 291–292). Dviskaitos konstrukcijų gausą PWM nulėmęs liaudiškai žemaitiškas Pabrėžos kalbėjimas, jo pamokslų turinys (juose dviskaita gali būti pasitelkiama du asmenis susiejant kreipiniu, apibūdinant kaip veikiančius tam tikroje istorijoje ar nurodant kaip tam tikro teiginio ar nuomonės šaltinį) ir išskaičiuojamasis argumentavimo pobūdis (dvejybiniai argumentai ypač dažni) rodo ir platesnes nei kalbiniuose aprašuose buvo įprasta nurodyti (plg. Palionis 1967: 142–143; Zinkevičius 1980: 180) dviskaitos vartojimo paskatas.

ŠALTINIAI

FMA2 – [Fabiani eKarol 1783] *MISSYI APOSTOLSKIEY CZĘŚĆ II. w ktorey się przekładai NAUKI z przykazan boskich o powinnościach życia chrześcijańskiego. przez x. karola fabianiego kanonika kaliskiego, Szkół Wydziałowych Łęczyckich Kaznodzieję NAPISANE, po różnych Missyach MOWIONE, i do druku PODANE. Za dozwoleństwem Zwierzchności. w KALISZU, 1783. w Drukarni J. O. Xcia Jmci Prymasa, Arcybiskupa Gnieźnieńskiego*. Prieiga internete: <https://polona.pl/item/missyi-apostolskiey-czesc-ii-w-ktorey-sie-przekladaia-nauki-z-przykazan-boskich-o,MTM5MjMwNjY5>.

LP – [Lukauskas Kiprijonas 1797] Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomo F1–D654 rankraščio *PAMOKSLAS Isz Prisakimu Diewa Ape Pawinascias Giwenima Kriescioniszka. Per Kuniga Cypriona Lukawski Plebona Traszkuu Surasitas. Metusy Chrystusa 1797* perrašas. – Kiprijonas Lukauskas Pamokslai, par. J. Karaciejus, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

PWM – [Pabrėža Ambroziejus, rašyta 1799–1831] *PAMOKSLAY Wayringosy Materyjosy At rožniu wyitu, iwayriusy laykusy Sakity par Kónyga Ambrožiejó Pabrėža Tercyjoři Zokana Szwęta Tiewa Prąčžyszkaus*, faksimilė ir perrašas. – *Pamokslai vairin-gose materijose, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos*, par. R. Šepetytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020.

LITERATŪRA

Bhat Darbhe Narayana Shankara 2004: *Pronouns*, Oxford: Oxford University Press.

Karaciejus Juozas 1996: Kelios pastabos dėl K. Lukausko „Pamokslų“ kalbos. – *Kiprijonas Lukauskas Pamokslai*, par. J. Karaciejus, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 18–20.

Pabrėža Juozas 2017: *Žemaičių kalba ir rašyba*, ser. *Bibliotheca actorum humanitariorum universitatis Saulensis*, 17, Šiauliai: Šiaulių universiteto bibliotekos Leidybos skyrius.

Pajėdienė Jūratė 2022: Apie Kiprijono Lukausko surašyto *Pamokslo Isz Prisakimu Dieva [...]* (1797) atitiktį Karolio Fabiani *Missyi Apostolskiey Część II* (1783) tekstams. – *Acta Linguistica Lithuanica* 86, 68–88.

Palionis Jonas 1967: *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis.

Palionis Jonas 1979: *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*, Vilnius: Mokslas.

Rosinas Albertas 1994: Lietuvių kalbos daiktavardžių ir įvardžių dviskaitos raida. – *Baltistica*, priedas 4, 109–122.

Rosinas Albertas 1996: *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Rosinas Albertas 2001: *Mikalojaus Daukšos tekstų įvardžių semantinė ir morfologinė sistema*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Subačius Giedrius 1996: Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba. – *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, sud. E. Motieka ir kt., ser. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 8, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 10–113.

Subačius Giedrius 1998: *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Šepetytė Rita 2019: Rankraščio kalbos ypatybės. – *Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos geografija*, par. R. Šepetytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 37–55.

Šepetytė Rita 2020: „Pamokslų vairingose materijose“ kalbos ypatybės. – *Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos*, par. R. Šepetytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 36–61.

Zinkevičius Zigmas 1980: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* 1, Vilnius: Mokslas.

Zinkevičius Zigmas 2001: Kiprijono Lukausko „Pamokslų“ kalba. – *Baltistica* 36(1), 61–75.

Zinkevičius Zigmas 2009: Pastabos apie dviskaitos nykimą baltų kalbose. – *Baltistica* 44(2), 321–324.

On the Dual Number in the Manuscript Collection of Sermons by Jurgis Ambroziejus Pabrėža

SUMMARY

A bibliographic note about the teaching from Karol Fabiani's book *Missya apostolska CZEŚĆ II* (1783) found in one of the sermons of J. A. Pabrėža (1824) not only revealed the mystery of the origin of the 30 sermons written in the first part (p. 312) of Kiprijonas Lukauskas' manuscript (1797) (see Pajėdienė 2022) but also provided the opportunity of comparing three versions of the same text. Two sermons on the Eighth Commandment from the above book by Fabiani appear in the Lithuanian version by Lukauskas and the Samogitian version by Pabrėža. Comparing versions of the text written in different languages allows us to see quite subtle linguistic peculiarities. The grammatical distinctiveness in Pabrėža's Samogitian version of Fabiani's sermons is related to the usage of the dual number. The article discusses the different models of using the dual number, which became apparent in comparing Fabiani's Polish text, the Lithuanian (Lukauskas), and Samogitian (Pabrėža) translations.

The expression of the dual number resembling the Polish original, which is repeated in Lukauskas' translation, is associated solely with the selection of dual pronouns typically used for the first mention. Meanwhile, in Pabrėža's text, the dual form is used not only for the initial mention of the two acting subjects (objects) as a means of drawing attention but also for repeating the relevance of such binary membership throughout the narration of a particular story. The consistent use of the dual form is not only found in the translation of Fabiani's texts by Pabrėža but also in other sermons from Pabrėža's manuscript collection *PAMOKSLAY Wayringosy Materyjosy*. Such use of the dual number is associated with Pabrėža's natural Samogitian speech patterns, his characteristic enumerative argumentation (where dual arguments are prevalent), and the selection of illustrative didactic stories (often involving only two characters) to convey different arguments.

Įteikta 2023 m. gruodžio 19 d.

JŪRATĖ PAJĖDIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

jurate.pajediene@lki.lt